

KDYŽ HEP HEP NENÍ HOP HOP: FOLKLORNÍ KULTURNÍ DĚDICTVÍ V KONTEXTU POLITICKÉ KOREKTNOSTI

Martina Pavlicová – Lucie Uhlíková

Požadavek na komplexní studium hudebního folkloru byl v české folkloristice přijat před více než sto lety, dvě složky písně – nápěv a text – ale byly a dodnes mohou být z mnoha důvodů studovány odděleně. Na jedné straně totiž platí, že jde o celek, v němž jedna složka podmiňuje druhou (nápěv svým způsobem determinuje počet slabik verše a naopak, vazba konkrétních nápěvů a textů je často regionálně specifická a skrze ni se studují charakteristické rysy folkloru jednotlivých regionů), na straně druhé obě složky fungují také samostatně – stejný nápěv se pojí s různými texty, varianty jednoho textu zase s různými nápěvy. Také dějiny zájmu o lidovou píseň dokládají, že hudba a slovo nebyly zkoumány rovnocenně. Důvody byly různé. Můžeme k nim přiřadit jak složitost hudebního zápisu oproti zachycení textu při samotném sběru, tak i různé účely související s dobovým kontextem či osobním zájmem badatelů. V romantismu se o texty lidových písní opírali básníci, inspirovali se v nich ke skládání tzv. ohlasů¹ i falz², v lidové slovesnosti hledali čistý národní jazyk, ale také národního ducha, jak to vidíme např. u Johanna Gottfrieda Herdera.³

1. Tzv. ohlas (ozvěna) představuje žánrový typ vzniklý stylizací poetiky lidové písně, v preromanticko-romantickém kontextu považované za estetický vzor. Ohlas usiluje o vyjádření nového obsahu prostřednictvím „národní“, zažitě formy (Peterka 2004: 457). Počátky ohlasové poezie spadají do konce 18. století, nejprve se objevují v anglické literatuře, v české literatuře se začínají uplatňovat na počátku 19. století. Spojeny jsou především s tvorbou F. L. Čelakovského.
2. K evropským falzům více viz Otáhal, Milan 1986: Význam bojů o rukopisy. In: *T. G. Masaryk a naše současnost II*. Praha: Nové cesty myšlení, s. 40–71. Dostupné z: <<http://www.rukopisy-rkz.cz/rkz/gagan/jag/rukopisy/dokument/otah-1.htm>>.
3. Srov. Johann Gottfried Herder 1778–1779: *Volkslieder*. 2 sv. Leipzig: Weygand (viz zejm. předmluva k druhému dílu).

V uměleckém prostředí můžeme v minulosti i současnosti nalézt dichotomii vztahu k lidovým písním, který je veden odděleně hudební či slovesnou linkou. A stejně tak je tomu v širokém spektru folklorního hnutí, kde na první pohled odlišení „původního lidového“ či „umělého autorského“ přínosu, ať již v hudební či taneční složce, často splývá. Zajímavým výzkumným „terénem“ je však pro folkloristické studium i v současnosti samotný folklorní materiál, který stál nejenom u zrodu odborného studia, ale zároveň do jisté míry kodifikoval i jeho předmět. Tradiční folklorní projevy jsou ve svých původních funkcích v podstatě již uzavřeny, jejich povaha a interpretace jsou ale stále aktuálním badatelským problémem.

O cenzuře i autocenzuře ve spojení s lidovou písní českých zemí a zejména s jejími edicemi bylo již v rámci náměšťského kolokvia pojednáno (Uhlíková 2012). Oficiální cenzura 19. století byla zaměřena na potírání všeho, co nějakým způsobem diskreditovalo náboženství či stát a ohrožovalo dobré mravy. **Dodržování společenských konvencí, estetických a etických** parametrů oficiální kultury (sdílené především měšťanskou společností a intelektuály) přímo podmiňovalo hodnocení, a tedy i úspěch, či neúspěch edičních aktivit jednotlivých osobností, které folklorní texty (nejen písně, ale také pohádky, pověsti ad.) vydávaly. Zmíněné společenské konvence umocněné ideovým zaměřením sběratelských aktivit, jež směřovaly k naplnění tehdejších vlasteneckých cílů a ideálů, ovlivňovaly ale už samotný terénní výzkum – víme, že mnozí sběratelé nezapisovali materiál, který nekonvenoval jejich přesvědčení. V případě textů písní šlo především o ty, jež obsahovaly obhroublý humor, drsnou satiru, erotické motivy a vulgarismy.⁴ Pokud byly zmíněné texty některými osvícenými sběrateli zapsány, nebyly většinou do edic folklorního materiálu zařazovány, anebo byly cenzurou škrtnuty, popř. byl text upraven a inkriminované části byly změněny. Konkrétní příklady takového přístupu lze demonstrovat na edici

4. Např. sběratel František Sušil, katolický kněz, zapisoval často folklorní materiál na faře či ve škole, kam si zval místní zpěváky, venkovské zábavy v hostincích nenavštěvoval, nedovoloval ani, aby mu byly zpívány „neslušné“ písně (srov. Pavlicová 2012: 20; Uhlíková 2015: 341).

České národní písně (*Böhmische Volkslieder*), kterou především na základě tzv. guberniálního sběru⁵ vydal v roce 1825 Jan Ritter z Rittersberka (1770–1841).⁶

Původní verze:

*Šla židovka do Slanýho,
nesla žida zasranýho.
Žid se smál, až prskal.*

Otištěná verze:

*Šla židovka do Slanýho,
nesla žida opilýho.
Žid se smál, až prskal.*

(Markl 1987: 247, č. 33 – Plzeňsko, Chrudimsko)

*Kdybys byla katolička,
vzal bych si tě do srdéčka,
ale že jsi helvice⁷,
nevidím tě, opice.*

*Kdybys byla holka hezká,
vzal bych si tě do srdéčka,
ale že jsi opice,
tak tě nechci již více.*

(Markl 1987: 271, č. 63 – Budějovicko)

Uvedené písňové texty nebyly vybrány náhodně. Nutí nás totiž zamyslet se nad několika důležitými aspekty, které se k nim z pohledu současného bádání rovněž vztahují.

Tím prvním je otázka **objektivního zkoumání folklorní tradice** v celé její šíři, tedy autentického textu bez puristických

5. Akce byla započata roku 1819, v jejím průběhu však byly získány i starší zápisy písní a instrumentální hudby. Materiál shromážděný na území Moravy a Slezska byl uložen ve dvou ne zcela totožných exemplářích v archivu v Brně a ve Vídni, částečně vyšel v edici *Guberniální sbírka písní a instrumentální hudby z Moravy a Slezska z roku 1819*, připravené Karlem Vetterlem v roce 1994. V Čechách byl sběr ukončen až roku 1823, přičemž část materiálu vydal v roce 1825 Jan Ritter z Rittersberka ve svých *Českých národních písních (Böhmische Volkslieder)*. Celý materiál z Čech kriticky zpracoval a v roce 1987 vydal Jaroslav Markl pod názvem *Nejstarší sbírky českých lidových písní*. Po roce 1989 byla nalezena ještě jedna část guberniálního sběru z Čech, a to zápisy Thomase Antona Kunze. Faksimile vyšlo v roce 1995 v redakci Lubomíra Tyllnera.
6. Širší české veřejnosti jsou obdobné peripetie známy také např. ve spojení s texty písní, které si pro vlastní potřebu zapsal rakouský důstojník, nadšený josefinista a český vlastenec Jan Jeník z Bratřic (1756–1845). Vydávání těchto často „pohoršlivých“ písní bylo v průběhu dvou století rovněž podrobováno úpravám (viz Traxler 2011: 186–188).
7. Příslušnice reformované církve (kalvinistka); v minulosti byla tato konfese v českých zemích označována jako tzv. helvetské vyznání – odtud i označení *helvice*.

zásahů, nezkrasleného pramene či s ním spjatého sociokulturního kontextu, a zejména její interpretace bez poplatnosti jakékoliv dobové ideologii. Tím druhým je **péče o uchování a rozvoj rozličných projevů tradiční lidové kultury, dnes coby součástí kulturního dědictví⁸ země**, k níž v českém kontextu směřoval už od konce 19. století a zejména ve 20. století zájem jednotlivců i specializovaných institucí (srov. *Koncepce účinnější péče... 2016–2020*: 2). K předcházejícím dvěma aspektům můžeme přidat ještě aspekt třetí, který sice zatím není folkloristy či etnology příliš zkoumán, nicméně patří do problematiky, kterou by dnes právě etnologie neměla pouštět ze zřetele – a tím je v názvu příspěvku zmíněná **politická korektnost**, která v posledních letech nabývá na sociální síle z nejrůznějších pohledů a ovlivňuje interpretaci řady kulturních projevů historických i současných.

Snahy o zachování rychle mizejících projevů tradiční lidové kultury, a to zejména lidové písně, hudby a tance, byly v českém prostředí prakticky po celou dobu 19. a 20. století spojovány s určitou ideologií a kulturní politikou, jíž byly do větší či menší míry podřizovány – některé prvky lidové kultury byly akcentovány, jiné naopak přehlíženy, některé písně či tance fungovaly jako symbol či znak, nesly tedy i další významy (např. polka jako symbol českého národního hnutí, podobně také lidový oděv v některých lokálních či regionálních formách – např. kroj plzeňský či kyjovský).

V dnešní svobodné společnosti se autentické znění folklorních textů a dalších dobových pramenů může jevit jako bezproblémová záležitost. Realita je však poněkud jiná, i když může být nesena spíše utilitárními důvody než snahami o vykreslení obrazu lidové kultury tak, aby posloužila jako politický nástroj (jak tomu bylo v mnoha případech v české minulosti – od romantismu a národních snah až po „zrození“ nové socialistické kultury). Otázkou však je, zda si dnešní společnost uvědomuje další souvislosti, jež s folklorem, potažmo s kulturním dědictvím, souvisejí.

8. Koncept kulturního dědictví je novodobý sociální konstrukt, o kterém již na tomto kolokviu také bylo vícekrát pojednáno (Pavlicová – Uhlíková 2013; Pavlicová 2016).

Folklor byl totiž ve svých původních funkcích úzce svázán s konkrétním sociálním prostředím a kulturní identitou⁹ a jeho existence byla součástí tradice. Jednou ze složek tradice je také sociální paměť a s ní spojené **kulturní stereotypy**. Právě ony jsou nejen zajímavou, ale především nedílnou součástí textů řady lidových písní.

Kulturní stereotypy se podílejí na formování a udržování identity, jinými slovy jsou to představy, které mají lidé sami o sobě a o příslušnicích odlišných skupin. V identifikačním procesu plní především sociální roli – obranu hodnot a přijatých soudů té které společnosti či sociální skupiny. Identifikace znamená ztotožnění se s nimi. Pocit příslušnosti k určitému kolektivu je pro každého čímsi zřejmým. Jde o sdílený pocit „my – naši“, který zároveň odděluje „nás“ od „těch druhých, jiných, cizích“ (Kiliánová 2009: 18). To, co naopak vystupuje do popředí – a to často s emotivním zabarvením – jsou znaky těch druhých. Tento pohled na sebe sama byl a stále je zkomponovaný z řady různých elementů – oděv, jazyk, způsob chování, kulturní úroveň, náboženské praktiky. Odpověď na otázku vlastní identity je pak součástí obrazu těch druhých (jiných, cizích); pocit vlastní identity je tedy výsledkem konfrontace s jinými (Uhlíková 2005: 21). Označování těch druhých výrazy jako líný, špinavý, lakomý, hlučný apod. nicméně nevypovídá o reálných vlastnostech určité vnější skupiny, ale o vnímání vlastní skupiny (my) jako pracovitější, čistější, štedřejší, klidnější apod. Když sledujeme kulturní stereotypy, nejde o jejich pravdivost či nepravdivost. V první řadě nás totiž musí zajímat jejich nositel, protože stereotypy vypovídají především o něm, o jeho emocionálním obrazu světa a sebe sama (Uhlíková 2005: 24–25).

Ti „druzí“ mohou být příslušníci jiného etnika či náboženství, etnografické skupiny, sousední vesnice (ale třeba i jen některé části obce) či jiné sociální vrstvy. Jejich obraz ve folkloru představuje poměrně složitý komplex obecných představ, nejrůznějších ideologických názorů, hodnotících postojů a historických zkušeností.

9. Kulturní identita – soubor sdílených hodnot a norem, který vymezuje určitou skupinu lidí a skrze něj se jedinec s touto skupinou identifikuje (Michálek 2018).

Specifické atributy, které v kontextu sledování reflexe „druhých“ nacházíme ve folklorních textech, souvisejí s tzv. fenoménem cizosti.¹⁰ Jde o antropologickou konstantu – lidsky univerzální, obecnou a jen málo proměnlivou strukturu obrazu „cizího“, který vychází z modelu protikladu „svůj“ a „cizí“. Projevuje se v binárních opozicích, např. čistý – špinavý, černý – bílý, hezký – ošklivý, morální – nemorální, sexuálně normální – sexuálně potentnější, hloupý – chytrý, normální – nadpřirozený (Uhlíková 2005: 23). Zobrazování jednotlivců či sociálních skupin vnímaných jako „cizích“ je tak velmi často negativní, což je podtrženo posměchem často až vulgárním. V lidových písních zaznamenaných v českých zemích¹¹ se setkáváme s přirovnáváním těch druhých k zvířatům či zvířecím potomkům, je jim přisuzován zápach, časté jsou také erotické motivy či motivy týkající se chování, které je zpěvákem považováno za nenormální, pohoršlivé, odpudivé, nelidské či nečisté.

*Vý ste Židé, vy ste kmíni, je pravda,
a to proto, že vám roste chlupatá brada;
a to proto vaše šidění,
že ste všeci z jednej kozy zrození.*

(EÚB¹² A 887/185, Lidečko, 1887)

10. K tomu více srov. Staszak, Jean-François 2009: Other/Otherness. In: Kitchin, Rob – Thrift, Nigel (eds.): *International Encyclopaedia of Human Geography*, vol. 8, Oxford: Elsevier, s. 43–47. Dostupné z: <<https://www.unige.ch/sciences-societe/geo/files/3214/4464/7634/OtherOtherness.pdf>>.
11. Jde o písně zapsané zhruba od počátku 19. století do 70. let 20. století. Z jednotlivých záznamů není vždy zcela zřejmé, zda šlo v době zápisu písně o živý repertoár, anebo o píseň, kterou zpěvák znal z doby svého mládí. Není vždy ani zcela zřejmé, po jak dlouhou dobu byla píseň součástí lidové tradice. Množství variant některých písní, jejich geografické rozšíření i široký časový záběr, do něhož jednotlivé zápisy spadají, nicméně dovolují do určité míry zhodnotit univerzálnost zobrazování „těch druhých“. Pro upřesnění časového rámce ještě dodejme, že sběratelé zapisovali především u starší a střední generace zpěváků. Záznamy z poloviny 20. století tak zachycují repertoár jednotlivců narozených v 70. a 80. letech 19. století.
12. EÚB – písňový fond uložený na brněnském pracovišti Etnologického ústavu AV ČR.

1. *Tancovala Adamica s Adamem,
uderil ju mezi nohy čaganem.*
2. *Abel s Kainem začali též krepčiti,
pléskali sa povrištama po riti.*
3. *Když to ostatní židáci viděli,
skákali tajč a jak tchoré smrděli.*
4. *Starý Noe stískel Nojku v kalupu,
a tož poslal Pámbu židom potopu.*

(EÚB A 232/71, Javorník, 1942)

*Poviztě mi, ludkově,
aj vaj, šulaj, šulaj dom,
co še stalo v Krakově,
aj vaj, šulaj, šulaj dom,
že se židek narodil,
hajdulu, hajdom,
hau, hau, hauhauhau,
cely Krakov zasmradžil,
hajdulu, hajdom,
hau, hau, hauhauhau,
narodžil se ve skrytě,
aj vaj, šulaj, šulaj dom,
se sviňami v korytě,
hajdulu, hajdom,
aj vaj, hauhauhau.*

(EÚB A 905/85, Klimkovice, 1954)

1. *Narodil se mladý švec,
tata pro něho dělal klec,
že budě mět' vtaka,
malého prtaka.*
2. *Narodila se mu cera,
smola se roztékla
všecky šydla poskakaly
za ševcem do pekla.*

(EÚB A 1229/16, Štramberk, 1953)

1. *Martin Lutr, to by jeden zparchantilý kněz,
ten tu luteránskou víru po světě roznes.
Na rameně pytel nosí,
lutriány z něho trusí,
kudy šel, všudy sel lutriánský kněz, chachacha,
kudy šel, všudy sel lutriánský kněz.*
2. *Ten, když k nemocnému jede, fajku má v hubě,
s Pánem Bohem se stavuje v každé hospodě.
Gořalenku, pivo pije
a potom s holkou tancuje
a pak nemocného zaopatřuje, chachacha,
a pak nemocného zaopatřuje.*
3. *A když on se nažhral dosti, tak si chtěl zapít,
aby on měl zase lepší chuť zaopatřit.
V jedné ruce drží žbánek,
v druhé asi dvacet párek,
na krku jelita, to pro helvíta, chachacha,
na krku jelita, to pro helvíta.*
4. *A když on se nažhral dosti, tak šel mezi svý,
jaké tam zázraky dělal, šak to každý ví:
trochu blůl, trochu srál,
zázraky dělal, chachacha,
trochu blůl, trochu srál, zázraky dělal.*

(EÚB A 1073/4, Brumov, 1908)

Jiná, torzovitá varianta, která je zase příkladem variačního procesu a proměn písňového textu v lidové zpěvní tradici:

*Martin Lutr, to byl jeden zparchantělý kněz,
ten tu rotu loteránskou po světě roznes.
Kady šel, tady sel loteránský kmen.*

(EÚB A 688/10, Šubířov-Chobyně, 1951)

Analýza textů českých lidových písní ukazuje, že obraz cizího souvisel především s odlišnou konfesí, ale také s lidmi, kteří byli kvůli svému povolání považováni za nečisté. To byli zejména ševci, kteří zpracovávali kůže mrtvých zvířat a štetiny z vepřů. V písních opět nacházíme motiv ďábelskosti cizího (v případě ševců je velmi často zmiňováno peklo a čerti), zvířeckosti (zvířecí původ či vzhled, stravovací návyky) a nečistoty.

*1. Když se první švec narodil,
tyjadrata, tyjadra,¹³
hned se celý svět zarmoutil,
tyjadrata, tyjadra.
Ďáblové v pekle řvali
a peklo zavírali,
tyjadrata, tyjadra.*

*2. Dal sem si mu boty dělat,
on se mně počal vylouvat',
že on jich šít' nemože,
že nemá žádněj kože,*

*3. A já zas naň sakra zostra,
že mosí být' dozajista,
a on se ně vyluví,
zas že nemá škuciny.¹⁴*

*4. Běží sviňa po ulici,
švec na ni z okna vyskočí,
rukama drží svini
a zubama škuciny,*

*5. Když má švec kance potkati,
musí zasalutovati,
vítej, pane, králi náš,
ty nám škucinu dáváš.*

13. Citoslovce tyjadrata, tyjadra je součástí všech strof, pro větší přehlednost textu je zde ale dále vynecháváme.

14. Škucina je nářeční výraz pro štetiny.

6. *Když má švec býka potkati,
musí mu salutovati,
vítej, pane, králi náš,
ty nám kůžičku dáváš.*

(EÚB A 127/s. 25, Pržno, 1907)

*Na hoře v Táboře scípl tam vůl,
šli ševci na jarmark, vzali ho půl.
Přišli tam ševčíci, vzali plíce,
nadělali si z nich jitrnice.
Přiběhla ševcová, vzala vocas,
měli ho do řepy na dlouhý čas.*

(Brtník 2004: 311, Pelhřimovsko)

*Odpusťte, švec umřel, kam duše přijde,
kdo mu na pohřeb půjde, zatracen bude.
Svíčky mu nedáme, není je hoden,
protože zašival škrámle od hoven.*

(EÚB A 1203/554, Velká Bíteš, 1938)

1. *Poslyšte, švec umřel, kam duše přijde,
bude mět očistec na suchej vrbě.*
2. *Na hrob mu nedáme žádné květiny,
protože trhával sviňám štětiny.*
3. *Na hrob mu nedáme také žádný kříž,
ať ho čert odnese do pekla si již.*

(EÚB A 1188/12, Otrokovice, 1964)

V lidových písních českých zemí je jednoznačně nejvíce jednotlivých aspektů cizího spojeno s obrazem Žida, nicméně řada písňových textů fungovala jako jakýsi základní model, do něhož byly vkládány dle potřeby různé skupiny těch druhých:

*Žydek se nam narodil,
šulaj, šulaj, šulaj,
cele mjesto zasmradil,
šulaj, šulaj, šulaj.
Žydek se nam narodil,
aj vaj, rum pum pum,
cele mjesto zasmradil,
aj vaj, rum pum pum.*

(EÚB A 1229/19, Štramberk, 1951)

*Dyž se švec narodil,
brm, brm, brm, brm, brm, brm
cely svět se nad tym zhryzyl,
brm, brm, brm, brm, brm, brm
čertiska v pekle řvaly,
brm, brm, brm, brm, brm, brm,
a vrata zavirali.*

(EÚB A 1229/15, Štramberk, 1952)

*Sýkora se ohřebila
na krakovském mostě,
pět židů ta porodila
a šesté židovče.*

(Vyhlídal 1908: 70, Haná)

*Sviňa se nam oprasila,
bumadra, bumadra, bumadra, bum,
devět mladých ševcův měla,
bumadra, bumadra, bumadra, bum.
Dyby byli ševci v pořadku,
mohli by si ju vzyt' za matku,
holadra, holadra, holadra bum,
rydydy, rydydy, ve Vidňu dům.*

(EÚB A 1229/17, Štramberk, 1953)

Problém tzv. politické korektnosti v souvislosti s folklorem jako součástí kulturního dědictví nabývá v dnešní době nové významy. Svět se mění, více vnímáme citlivost určitých témat, vyrovnáváme se s kolonialismem či orientalismem, většinou je však vidíme jako problém těch druhých, nikoliv náš. Posměšné písně o židovské minoritě chápeme jako součást lidové tradice, většina těch, kteří se zapsaným folklorním materiálem pracují, však nezná historický kontext, ve kterém vznikl, a tak ani netuší, že na veřejnosti prezentuje texty, které odrážejí antisemitismus či antijudaismus našich předků. Jako příklad lze uvést písně, v nichž je použito citoslovce *hep, hep*. Na první pohled zcela nevinné slovo evokuje velmi podobné *hop*, *hop* a v některých písních tento význam skutečně má:

*Můj koníček, hep, hep, hep,
že já mosím odtud' jet,
ach, škoda, přeškoda,
mojich mladých let.*

(Peck 1884: č. 211)

V písních reflektujících židovskou minoritu má však citoslovce význam naprosto odlišný. Posměšný pokřik *hep, hep* souvisí s vlnou protizidovských násilností, která se v letech 1819–1831 zvedla v německých státech – šlo o tzv. *hep-hep* nepokoje (Peters 2012: 210), jež jsou dnes právě podle tohoto citoslovce nazvány a uváděny v encyklopediích (něm. *Die Hep-Hep-Krawalle*). Příčiny nepokojů jsou poměrně složité, mají kořeny ve společenském a hospodářském stavu Německa na počátku 19. století a mj. šlo o reakci na proces židovské emancipace.¹⁵ Názory na původ označení se různí. Někteří badatelé se domnívají, že šlo o akronym ze středověkého pokřiku křižáků „Hierosolyma est perdita“ (Jeruzalém je ztracen). Jiná hypotéza staví na předpokladu, že původně šlo o pokřik při hnaní dobytka. Podle Josepha Jacobse, autora hesla „Hep! Hep!“ otištěného v *Jewish Encyclopedia* (1906),

15. Srov. „Hep! Hep!“ *Jewish Virtual Library. A Project of AICE* [online] [cit. 20. 7. 2022]. Dostupné z: <<https://www.jewishvirtuallibrary.org/hep-hep>>.

bratři Grimmové ve svém slovníku vyvozují slovo *hep* z *Hab! Hab!* (volání na zvířata, zejména na kozy, používané v bavorské oblasti Horní Franky) a naznačují, že se používalo pro Židy kvůli jejich vousům. Jacobs dále uvádí, že výraz *hep* se stal synonymem pro výpad proti Židům (Jacobs 1906: 351). Nacházíme jej od té doby v celé řadě literárních textů. V českém prostředí se např. v článku otištěném v *Kalendáři českém-židovském* a věnovaném postavení Židů v Evropě, a zejména v Německu v 18. a 19. století dočteme: „*Posměšný výkřik hep-hep provázel je ulicemi, a napadlo-li nejposlednějšímu pobudovi, mohl slovy ‚mach mores Jud‘ přinutit žida, aby jej pozdravil.*“ (Teytz 1902: 124) O tom, že toto citoslovce bylo i v českých zemích všeobecně rozšířeno a fungovalo jako posměšný výraz, svědčí nejen dobová periodika, ale také literární prameny týkající se života na venkově. Jako příklad nám může posloužit např. kniha věnovaná životu a dílu kněze a sběratele Jindřicha Šimona Baara, kde v části popisující reflexi soužití křesťanské majority a židovské minority nacházíme Baarovu vzpomínku na malého syna židovských obchodníků. Chlapec měl hezké hračky, které ale nesměl ostatním dětem půjčovat. Ty se mu pak mstily tím, že na něj pokřikovaly: „*Hep – hep – hep, žid peče chleb, židovka koláče, žid se dal do pláče, že von jen chleb. Hep, hep!*“ (Teplý 1937: 41) Tento text fungoval v lidové tradici také jako píseň. Samotné citoslovce pak nacházíme s posměšnou funkcí rovněž v jiných lidových písních:

*Holešovský Abrhám,
počké, žide, já ti dám,
já ti, já ti, já ti dám,
já ti hlavu otrhám.
Hep, hep, hep!*

(EÚB A 776/4, Kojetín, 1952)

*Žide, hep, hep, hep,
vem si kůžky na chrbet
a běž s nima do Rakús,
tam ti dajú chleba kus.*

(Bartoš 1888: 126)

*Šelma, šelma, šelma žid,
chtěl on děvče ošidit,
nechtěla ho panna žádná,
že je černý jako vrana,
hep, hep, hep, chajdrnaj.*

(Bartoš 1889: č. 771)

*Hep, hep, hep, hep,
Pinkas se vztek,
Pinkaska taky,
oba se vztekali,
aj, vaj.*

(Neruda 1921: 237)

Reflexe židovské minority ve folklorních textech ovšem souvisí také s křesťanským pohledem na ukřižování Ježíše Krista, z něhož byli židé v minulosti viněni. Toto pojetí nacházíme v duchovních písních šířených prostřednictvím kancionálů a kramářských tisků, odkud se pak dostaly také do lidové kultury. Typickými jsou např. folklorní texty spojené s obyčejem honění Jidáše, který se dodnes dochoval v živé tradici v době Velikonoc.

*Klekání zvoníme,
Jidáše honíme.
Jidáši, Jidáši,
cos to učinil,
žes našeho Mistra
Židům prozradil?
Ted'ko za to musíš
v pekle hořeti,
s Luciperem d'áblem
tam přebývati.*

***

*Poledne zvoníme,
Idáša honíme.
Židé nevěrní
jako psi černý,
kopali jámu Ježíši Pánu,
aby ho jali, ukřižovali,
na Velký pátek do hrobu dali,
na Bílou sobotu zas vykopali.*

*Za to budeš, ty Idášu,
v pekle d'áblem
až na věky věků
– Amen.*

(Frolcová 2001: 119)

Uvedená židovská (či protizidovská) tematika je rovněž součástí tanečních písní a tanců samotných. Tance s názvy *žid*, *židovka* či *židovská* jsou uveřejněny v řadě regionálních a lokálních folklorních edic (nejen českých, ale i v celém prostoru střední Evropy) a jsou vnímány jako tance žertovné. Již spisovatel Jan Neruda (1834–1891) ve svém pojednání *České národní tance* (1859) píše: „*Připomínám také Žida (Židovskou). Posuňky při tanci tomtu jsou často ovšem dosti podivné a naši prstonárodní estetikové by řekli, že zcela neslušné; nemohu však tanec proto zatratit, znaje dobře práva, jaká bujnost lidu sobě osobiti může. Při podobných případech třeba jednoduše registrovat: trochu výstřednosti, trochu neslušnosti (ale jen dle salonních náhledů), dosti humoru, – ostatně z nepatrnějších tanců národních.*“ (Neruda 1921: 236) Nerudův komentář však pokračuje ještě podstatnějším sdělením: „*Smutnější při tom jest, že se často tímto tancem jevívá z větší části nerozumná zášť našeho lidu proti Židům, zášť to, která všude vzdělání na dosti nízkém stupni stojící dosvědčuje.*“ (Tamtéž) Lze usuzovat, že hranice mezi humorem a xenofobií v souvislosti s kulturními stereotypy byla i v době národního hnutí 19. století velmi tenká, nakonec i Neruda sám se později stal autorem protizidovského textu *Pro strach židovský* (1870). O povaze jeho antisemitismu a důvodech, které ho k tomu vedly, se vedou diskuse dodnes (Frankl 2014: 434–449).

Lidová tradice nikdy nebyla strnulá, reagovala na proměny kulturně-společenského kontextu, vyvíjela se společně se svými nositeli: některé prvky zanikly, jiné se proměňovaly – jejich důležitost klesala, projevy spjaté původně s repertoárem dospělých se stávaly součástí dětského folkloru, jiné se z roviny obřadní přesunuly do oblasti zábavy. Od konce 19. století nabývala na důležitosti také reprezentativní funkce a jevištní prezentace vybraných projevů lidové kultury. Snahy o zachování vybraných prvků lidové tradice však přinesly zásadní přelom v jejím přirozeném vývoji: prostřednictvím tištěných edic

folklorního materiálu či národopisné literatury i díky činnosti řady kulturních osobností a stále více institucionalizovaného folklorního hnutí se rekonstruovaly a oživovaly projevy již zaniklé, byla jim přisuzována funkce, která ne vždy korespondovala s rolí, jež tyto projevy zastávaly v tzv. prvotní existenci. Ve snaze zachraňovat „národní“ kulturu nebyl brán zřetel na proměnu venkova po stránce ekonomické, sociální, náboženské i demografické. Ztráta původního sociálního kontextu a významu tak dnes přináší otazníky, které si nejen veřejnost, ale také badatelé řadu let nepřipouštěli. Ti, jež dnes interpretují folklorní písně, tance a další prvky lidové tradice v masmédiích či na pódiu a vycházejí ze sbírek shromažďovaných od 19. století, mnohdy totiž jejich původní význam/funkci neznají. U řady projevů to vadit nemusí, ale v souvislosti s kulturními stereotypy je to vratká půda.

Folklorní text samozřejmě v případě zobrazování „těch druhých“ nedělá rozdílu a měří všem téměř stejně, v současném světě však na posměšnou píseň o ševcích (v tradiční podobě v podstatě už neexistujícího řemesla) nelze nahlížet stejným způsobem jako na její téměř shodnou variantu o příslušnících židovské menšiny, o žertovných písních s antisemitskými motivy ani nemluvě. Nemateriální kulturní dědictví, tak jak je chápáno a definováno na platformě UNESCO, je totiž v oficiálních dokumentech spojeno s ochranou lidských práv, se zásadami vzájemné úcty mezi společnostmi, skupinami i jednotlivci.¹⁶ Současná doba politické korektnosti tak ve folkloristice otevřela problematiku, která sice latentně existovala, ale z tohoto úhlu pohledu zatím nebyla

16. Srov. „Text of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage“. UNESCO [online] [cit. 16. 7. 2022]. Dostupné z: <<https://ich.unesco.org/en/convention>>. Srov. též „Metodický pokyn pro vedení Seznamu nemateriálních statků“ zveřejněný na internetových stránkách Ministerstva kultury: „Pro účely tohoto metodického pokynu se bere v úvahu pouze nemateriální kulturní dědictví slučitelné s právními normami týkajícími se lidských práv, včetně práv a povinností vyplývajících z mezinárodně právních instrumentů, jichž je Česká republika smluvní stranou, týkajících se práv duševního vlastnictví a užívání biologických a ekologických zdrojů, jakož i se zásadami vzájemné úcty mezi společnostmi, skupinami i jednotlivci a trvale udržitelného rozvoje.“ Dostupné z: <<https://www.mkcr.cz/seznam-nematerialnich-statku-tradicni-lidove-kultury-ceske-republiky-299.html>>.

analyzována. Jak už bylo v příspěvku řečeno, kulturní stereotypy vypovídají především o jejich nositelích. Odborná literatura například uvádí, že v 19. století v USA byly negativní stereotypní pohledy na Židy obdobné jako v Evropě, protože byly přineseny protestantskými a katolickými imigranty¹⁷ (Rockaway – Gutfeld 2001: 357). I když 20. století, a zejména holokaust tyto negativní představy do určité míry proměnily, v odkazu kulturního dědictví je v konkrétních folklorních projevech dále předáváme. Je tedy zřejmé, že uchovávaní folklorní tradice v propojení s konceptem kulturního dědictví a s akcentovanými hodnotami dnešní společnosti nemusí být vždy ve vzájemném souladu. Je očividné, že v řadě případů si ti, kteří dnes lidové písně interpretují na pódiích, tento problém neuvědomují. Dokazuje to mj. fakt, že právě jednu z variant lidové písně *Hep, hep, hep, žid peče chleba* natočila v letošním roce jedna z českých folklorních muzik. V jiném případě – tedy při uvědomění si problematičnosti folklorního materiálu – nastupuje u současných interpretů jistá míra cenzury, tak jak k ní sahaly z rozličných důvodů i předchozí generace. Trefným příkladem je výpověď jednoho z aktérů folklorního revivalu na Hornácku, která se týká úpravy textu lidové písně *Javorinko šedá* pojednávající o vraždě židovského obchodníka na moravsko-slovenském pomezí.¹⁸ V rozhovoru týkajícím se účasti na natáčení jednoho dílu z televizního pořadu *Folklorika* dotyčný uvedl: „...v baladě *Javorinko šedá* se zpívá: ‚A dyž ho zabil, šustím ho prikryli, tady budeš ležat, ej, haj, židáčku prašivý. ‘ *To se nám zdá takové tvrdé, až nelidské, proti rasové, a tak zpíváme, ...ej, už vjécěj nepréjdeš z Uher do Moravy*‘:“ (Vrba 2012)

*Text vznikl s podporou Specifického výzkumu MUNI/A/1432/2021 *Interetnické vztahy ve střední Evropě: soužití – konflikty – migrace* řešeného Ústavem evropské etnologie FF MU a s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 68378076 (Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.).

17. Jen v letech 1820–1880 přišlo do USA z Irska a Německa téměř 10 milionů obyvatel, z nichž 200 000 bylo židovského původu (Rockaway – Gutfeld 2001: 357).

18. Upravené znění písně viz televizní pořad *Nové pověsti české* z cyklu *Folklorika*. Premiéra ČT 16. 6. 2012. Dostupné z: <<https://www.ceskatelevize.cz/porady/1102732990-folklorika/312295350120013/>>.

Prameny a literatura:

- BARTOŠ, František 1888: *Naše děti*. Brno: J. Barvič.
- BARTOŠ, František 1889: *Národní písně moravské, v nově nasbírané*. Brno: Matice moravská.
- BRTNÍK, Miloslav 2004: *Zpěvník horáckých písní po lídech sebraných*. Jihlava: Horácké folklorní sdružení.
- FRANKL, Michal 2014: Nad reakcemi na knihu o Janu Nerudovi a jeho vztahu k Židům. *Česká literatura* 62, 2014, s. 434–449.
- FROLCOVÁ, Věra 2001: *Velikonoce v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad.
- JACOBS, Joseph 1906: Hep! Hep! In: *Jewish Encyclopedia*. New York: Funk & Wagnalls, s. 350–351. Dostupné z: <<https://www.jewishencyclopedia.com/articles/7578-hep-hep>>.
- KILIÁNOVÁ, Gabriela 2009: Poňímanie základných konceptov v práci a výskumné otázky. In: KILIÁNOVÁ, Gabriela – KOWALSKÁ, Eva – KREKOVÍČOVÁ, Eva (eds.): *My a tí druhí v modernej spoločnosti. Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, s. 13–30.
- MARKL, Jaroslav: *Nejstarší sbírky českých lidových písní*. Praha: Editio Supraphon.
- NERUDA, Jan 1921: České národní tance. In: *Kritické a smíšené spisy Jana Nerudy*. Praha: F. Topič, s. 225–241.
- PAVLICOVÁ, Martina 2012: *Cestami lidového tance. Zdenka Jelínková a česká etno-choreologie*. Brno: Masarykova univerzita.
- PECK, Eduard 1884: *Valašské národní písně a říkadla s nápěvy do textu vřaděnými*. Brno, vl. nákl.
- PETERKA, Josef 2004: Píseň. In: MOCNÁ, Dagmar – PETERKA, Josef: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, s. 455–462.
- PETERS, George F.: „Jeder Reiche ist ein Judas Ischariot: Heinrich Heine and the Emncanipation of the Jews. *Monatshefte* 104, 2012, s. 209–231.
- ROCKAWAY, Robert – GUTFELD, Arnon 2001: Demonic Images of the Jew in the Nineteenth Century United States. *American Jewish History* 89, č. 4, s. 355–381.
- TEPLÝ, František 1937: *Ze života J. Š. Baara*. Praha: Novina.
- TEYTZ, V[iktor] 1902: Kus židovské anabase. *Kalendář česko-židovský* 22, s. 121–139.
- TRAXLER, Jirí 2011: Kritická edice písňových sbírek Jana Jeníka z Bratřic – příprava a současný stav. In: UHLÍKOVÁ, Lucie et al.: *Hudební a taneční folklor v ediční praxi*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., s. 177–210.
- UHLÍKOVÁ, Lucie 2005: Kulturní stereotypy v etnologii a v dalších společenských vědách. In: TYLLNER, Lubomír – UHEREK, Zdeněk (eds.): *Kultura – společnost – tradice I. Soubor statí z etnologie, folkloristiky a sociokulturní antropologie*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, s. 7–33.
- UHLÍKOVÁ, Lucie 2012: Právě perly písňové: edice českých lidových písní a rakouská cenzura. In: PŘIBYLOVÁ, Irena – UHLÍKOVÁ, Lucie (eds): *Od folkloru k world music: Hudba a bariéry*. Náměšť nad Oslavou: Městské kulturní středisko, s. 18–27.
- UHLÍKOVÁ, Lucie 2015: Duch a povaha národa v písni. Idealizovaný obraz lidové písně v tištěných sbírkách první poloviny 19. století. In: WÖGERBAUER, Michael – PÍŠA, Petr – ŠÁMAL, Petr – JANÁČEK, Pavel a kol.: *V obecném zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře. 1749–2014*. Praha: Academia – Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., s. 333–344.
- VRBA, Antonín 2012: Na Horáckých slavnostech zazní i balady od zpěváků zpod Javoriny. *Nové Slovácko. Týdeník pro Hodonínsko, Kyjovsko a Veselsko* 2, č. 29, 17. 7., s. 6. Dostupné z: <<https://docplayer.cz/700597-Monastyr-v-hrube-vrbce-se-promenil-v-detsky-tabor.html>>.
- VYHLÍDAL, Jan 1908: *Malůvky z Hané*. Kroměříž: vl. nákladem.

Elektronické zdroje:

- „Hep! Hep!“ *Jewish Virtual Library. A Project of AICE* [online] [cit. 20. 7. 2022]. Dostupné z: <<https://www.jewishvirtuallibrary.org/hep-hep>>.
- „Koncepte účinnější péče o tradiční lidovou kulturu v České republice na období 2016–2020.“ *Ministerstvo kultury* [online] [cit. 15. 7. 2022]. Dostupné z: <<https://www.mkcr.cz/koncepce-ucinnejsi-pece-o-tradicni-lidovou-kulturu-v-ceske-republiky-na-leta-2016-az-2020-1108.html>>.
- MICHÁLEK, Lukáš 2018: „Kulturní identita.“ *MedKult* [online] 28. 12. [cit. 15. 7. 2022]. Dostupné z: <<http://medkult.upmedia.cz/Keywords/kulturni-identita/>>.
- „Metodický pokyn pro vedení Seznamu nemateriálních statků.“ *Ministerstvo kultury* [online] [cit. 15. 7. 2022]. Dostupné z: <<https://www.mkcr.cz/seznam-nematerialnich-statku-tradicni-lidove-kultury-ceske-republiky-299.html>>.
- „Nové pověsti české. Folklorika.“ *Česká televize* [online] [cit. 14. 7. 2022]. Dostupné z: <<https://www.ceskatelevize.cz/porady/1102732990-folklorika/312295350120013/>>.
- „Text of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage“. *UNESCO* [online] [cit. 16. 7. 2022]. Dostupné z: <<https://ich.unesco.org/en/convention>>.

The Folk Song Cultural Heritage in the Context of Political Correctness: When *hep hep* is not *hop hop*

The paper explores folk songs written down in what is present-day Czech Republic from roughly the beginning of the 19th century to the 1970s. It shows how song lyrics were treated in the past when they did not conform to the social conventions, aesthetics, ethical ideals, and patriotic goals of the time. When such songs were written down by collectors, their lyrics were often modified, some parts being omitted, others changed. This practice was followed from the early 19th century until the fall of the communist totalitarian regime in 1989. At present, these authentic folk song lyrics seem non-controversial by some performers, but many lyrics are far from it. One of the components of tradition is social memory, which is associated with cultural stereotypes—the generally fixed ideas that people have about themselves and members of different groups. These “Others” are usually members of a different ethnicity, religion, or social class. Their image in folklore involves certain ideas, ideological views, evaluative attitudes, and historical experience. Using the example of otherness, which in Czech folk songs is mainly associated with the negative image of members of the Jewish minority, the paper shows the possible results of misunderstanding the historical context: the anti-Semitic motifs of some older songs and dances presented in public may not be evident to those who perform them today.

Key words: Folk song lyrics; cultural stereotypes; phenomenon of otherness; political correctness; censorship; Czech folk tradition; anti-Semitism in folklore.